

<https://doi.org/10.53656/his2023-2-3-the>

Civilization Boundaries
Цивилизационни граници

КЪМ КОРЕНИТЕ НА ТЮРКСКО-ИРАНСКИЯ СИНТЕЗ: СВЕДЕНИЯТА НА ОСМАНСКИЯ ИСТОРИК ШЮКРУЛЛАХ ЗА ПРОИЗХОДА НА БЪЛГАРИТЕ

Ас. д-р Делян Русев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Abstract. The origin and ethnogenesis of the (Proto-)Bulgarian tribes in the Early Middle Ages is a complex topic that has captured the imagination of many historians, medieval and modern alike. The present paper analyzes one relevant account from *Bahjat al-tavârikh*, a universal history in Persian composed in 1458 by the Ottoman scholar and diplomat Shukrullâh. This highly idiosyncratic but hitherto neglected account presents the Balkan Bulgarians (*burjân*, *bulgatân*) as descendants of the Sasanian shah Hormozd IV (r. 579 – 590) who allegedly spent some time in Byzantium (*Rûm*) while he was a prince. As Hormozd himself is said to have been born from the marriage of Khosrow I Anushirvan (r. 531 – 79) with the daughter of the khagan of the Turks, this legendary evidence seems to imply the mixed Turco-Iranian origin of the Bulgarians – a view shared by some modern researchers. The genesis of the account remains obscure, but contextual and historical analysis has shown that it was not invented by Shukrullâh, who only reproduced it from an unknown source probably dateable to the 8th – 11th centuries.

Keywords: Ottoman historiography; Shukrullâh; origin of the (Proto-)Bulgarians; Sasanian Iran; First Turkic Khaganate

Произходът на българските племена през Ранното средновековие е един от най-дискусионните въпроси в модерната историография. Трудностите в научното разработване на темата отчасти се коренят в твърде разнопосочните сведения на средновековните автори, които в продължение на векове възпроизвеждат и допълват наличните данни, често почерпени от недостигнали до нас по-ранни съчинения. Много от тези извори носят информация не толкова за реалното развитие на етнообразуващите процеси в хода на Великото преселение на народите, колкото за тяхното отражение в представите на покъсните поколения – представи, които, от своя страна, чертаят менталните карти на обществата и регионите, в които са формирани. Необходимо условие за осмислянето им е критичният анализ на данните с оглед на тяхната

генеалогия и датировка, на наративния, персоналният и идеологическият им контекст. Подобна цел си поставя и настоящото изследване по отношение на едно нестандартно сведение за произхода на балканските българи, регистрирано в персоезичното съчинение *Бехджят ат-таварих* („Радост на историите“ или „Изящество на историите“) на османския учен от XV в. Шюкруллах¹. Въпреки че датира от сравнително късен период, то разкрива едно легендарно възприятие за „началото“ на българската история, което вероятно се е зародило столетия по-рано, а междуременно звучи особено актуално на фона на съвременните научни дискусии по темата.

Шюкруллах и неговото историческо съчинение

Малкото сигурни данни за живота и делото на Шюкруллах б. Шихабеддин б. Зейнеддин Зеки могат да бъдат извлечени почти изцяло от неговото историческо съчинение. Роден е около 790/1388 г. в териториите на Мала Азия, които по това време още са извън пределите на османската държава. По собствениците си думи той попада на османска служба на 22-годишна възраст. Засвидетелстван е като участник в две дипломатически мисии през 40-те години на XV в., съответно до караманския бей Ибрахим (1424 – 1464) и до владетеля на Каракоюнлу Джаханшах (1438 – 1467). Впоследствие Шюкруллах се посвещава на научните си занимания в старата столица Бурса и умира в неизвестен момент след 868/1464 г. Освен „Радост на историите“ са известни още четири негови съчинения на персийски език, предимно на религиозна тематика (Atsız 1939, pp. 1 – 5; Ménage [1961], pp. 95 – 101, 311 – 331; Yıldız 2010). Изложените факти, както и многообразното съдържание на историческата му творба издават високото образование и голямата ерудиция на автора, отдал живота си в служба на Мурад II (1421 – 1444, 1446 – 1451), а в старините си предприел историческа аргументация на нарастващите властови претенции на османската династия при Мехмед II (1444 – 1446, 1451 – 1481) пред останалия ислямски свят.

„Радост на историите“ е едно от най-ранните запазени до днес съчинения с ясно изразена историографска цел, писани за османския двор, както и първото на персийски език. Шюкруллах започва работата по него в началото на 861/края на 1456 г. и го завършва две години по-късно, посвещавайки го на тогавашния велик везир Махмуд паша Ангелович, който вероятно е и поръчител на творбата (Stavrides 2001, pp. 296 – 297). В концептуално отношение тя представлява световна история, която следва утвърдената персо-арабска традиция, но съдържа и редица оригинални елементи. Състои се от уводна част и тринадесет глави: за Сътворението, географията на света и произхода на народите (гл. 1); за пророците, предхождащи Мухаммад (гл. 2); за живота, делата, пророчествата и семейството на Мухаммад (гл. 3 – 5); за различни аспекти от историята и просопографията на ислямската общност (гл. 6 – 9);

за „древните мъдrecи и прозорливите философи“ на антична Елада (гл. 10); за „падишасите“ до времето на Мухаммад, т.е. за предислямските персийски династии (гл. 11); за ислямските династии до селджуците и монголското нашествие (гл. 12); и за османската история до възкачването на Мехмед II на престола през 1451 г. (гл. 13). Именно последната глава и предхождащата я генеалогия на огузите досега са привличали цялото внимание на изследователите с минимални изключения, като коментарите на Нихал Атсъз, Дьорд Хазай и Сара Нур Йълдъз върху общата концепция на съчинението и някои части на първа глава (Atsız 1939; Hazai 1957; Nur Yıldız 2012, pp. 443 – 450).

Известни са около двадесет ръкописа на „Радост на историите“, които датират от XV до XIX в. и свидетелстват за значителната популярност на съчинението през османската епоха. За това говори и османотурският му превод, който е извършен още през 937/1530 г. от Мустафа Фариси с малки съкращения и промени и също е намерил широко разпространение (Atsız 1939, pp. 17 – 18). През 1926 г. Теодор Зайф предлага критично издание и немски превод на оригиналния персийски текст на последната глава въз основа на два ръкописа от XVI в., съхранявани във Виена и Мюнхен (Seif 1923 – 1926). През следващото десетилетие Нихал Атсъз публикува свободен турски превод на увода, част от първа глава и цялата тринадесета глава, базиран на по-голям брой ръкописи от сборки в Турция, в т.ч. важния ръкопис от библиотеката Нуруосмание (№ 3059), изготвен през XV в. (Atsız 1939). Единствено в този ръкопис, който може би е дело на самия автор и съдържа една първична редакция на съчинението, липсва главата за античните философи, но са налични други пасажи, отсъстващи във всички останали преписи, които имат малки разлики помежду си и изглежда, отразяват втора редакция (Ménage [1961], pp. 318 – 323; Şükrullah Efendi 2013, pp. 48 – 50). Редом с ръкописа от Нуруосмание, три от тях залягат в основата на единственото досега пълно критично издание на „Радост на историите“ в дисертационния труд на Хасан Алмаз от 2004 г.² Той прави и съвременен турски превод на цялото съчинение, който впоследствие е издаден самостоятелно, но съдържа някои неточности (Şükrullah Efendi 2013).

Сведенията от „Радост на историите“, които са обект на последващия анализ, са извлечени от критичното издание на Х. Алмаз, чийто текст е сравнен с още два достъпни ръкописа на оригиналното съчинение: един от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в София (ОР 795) и един от Националната библиотека на Франция (Supplément Persan 1120). Парижкият препис датира от началото на 940/1533 г. (Blochet 1905, no. 271), а софийският е завършен в края на 983/март 1576 г. в източноанадолския град Мараш (дн. Кахраманмараш). Извършена е съпоставка и със съответните пасажи в друг софийски ръкопис (ОР 793), съдържащ османотурския превод на съчинението и съставен в Ниш през 1150/1737 – 1738 г.³

Българите в „Радост на историите“

Най-специфичното сведение на Шюкруллах, свързано с българската история, се съдържа в единадесетата глава на „Радост на историите“, посветена на предислямската история на Иран. По-конкретно то е поместено в параграфа за най-прочутия владетел от сасанидската династия, Хосроу I Ануширван (531 – 579), превърнал се в по-късната близоизточна традиция в символ на справедливо управление. В следващите редове този недълъг параграф е възпроизведен в преразказ с цел онагледяване на контекста на интересуващото ни сведение и подпомагане на последващия му анализ.

Пасажът за Ануширван започва с акцент върху благоденствието, настъпило след възкачването му на престола, както и върху културните му достижения, илюстрирани с пренасянето на шахмата и на книгата „Калила и Димна“ от Индия в Персия. Следва обзор на военнополитическите успехи на владетеля. Шюкруллах отбелязва сасанидската атака срещу Антиохия и преселването на населението ѝ в новоосновения град *Румийа*, част от столичната конгломерация Ктесифон (*Мәдайен*). След това Хосроу I превзел град *Искәндәрийа*, запълнил „залива на Александър“ с камъни и потопил намиращите се в тамошното пристанище кораби на „проклетите франки“ (*әфрәндж-и мәлаин*). Падишахът се насочил към Византия (*Рум*) и императорът, наречен тук Константин (*Костәнтин*), му изпратил подаръци и се съгласил да му плаща данък (*хәрадж*). Същото направил и владетелят на Йемен, след като Хосроу прекарал известно време в Аден. Междувременно желанието му да покори района на Балх (в Бактрия, дн. Сев. Афганистан) и да отмъсти на ефталитите (*хәйателе*) за поражението, което са нанесли на дядо му Пероз I (459 – 484), довело до сближаването му с неназования по име „хаган“ (*хаган*), т.е. владетеля на Тюркския хаганат (вж. по-долу). Хаганът бил обещал красивата си дъщеря на ефталитския владетел, но Хосроу успял да получи ръката ѝ и развалил тюркско-ефталитския съюз. Нещо повече, година по-късно персите и тюрките съвместно нападнали ефталитите и убили владетеля им. Обширните им територии в Централна Азия – Шюкруллах изброява осем региона – попаднали под властта на Хосроу, който изпратил на хагана три хиляди роби и други подаръци. От дъщерята на хагана на Хосроу му се родил син, който бил наречен Ормузд (*Хормоз*). Именно с него е свързано сведението, което представлява основен интерес за настоящото изследване:

„В детството си⁴, този Ормузд бил изпратен заедно с робите си при Константин. Дошли и се установили в Рум. В Рум са [останали] потомците на това момче и на слугите му (бәндеган), както и потомците на потомците им. Наричат ги булгутан, а някои ги наричат бирджан. Казват, че ромеите (рум) нямат по-големи врагове от тях“.

Следва известие за експедиция на сасанидската войска в района на днешна Северна Индия и Пакистан (Хинд и Синд), чиито владетели също приели да плащат данък. Впоследствие Хосроу се насочил срещу хазарите (*хәзәр*) и арменците

(*ārmān*), покорил ги и основал град Баб ал-абваб на „Хазарско море“ (дн. гр. Дербент на Каспийско море). Шюкруллах не пропуска важния факт, че по време на Хосроу I е роден Абд Аллах ибн Абд ал-Мутталиб, бащата на Мухаммад, както и самият Пророк, предлагайки някои не съвсем точни хронологически изчисления по въпроса. Накрая отново са изброени всички региони, влезли под властта на Ануширван, и е отчетено справедливото му управление в продължение на четиридесет и осем години, по време на което построил три града в Хорасан и Азербайджан. Той бил наследен от сина си Ормузд, роден от дъщерята на хагана.⁵ Наративът продължава с кратко изложение на неговото управление, без повече да се споменава престоят му във Византия като дете.

С оглед на текстологичния анализ на приведените сведения, следва да се отбележи, че именно цитираният тук в директен превод пасаж, отнасящ се пряко до българската история, отсъства от консултирания софийски препис на османотурския превод на „Радост на историите“⁶. Поради липса на достъп не бе възможно да се направи справка с други ръкописи на преводния текст, но може да се допусне, че това сведение се е сторило излишно и/или неактуално на османския преводач от XVI в. Мустафа Фариси и той го е пропуснал. Фактът, че всички преписи на персийския текст съдържат пасажа с незначителни правописни разлики, свидетелства, че той е присъствал в оригиналното съчинение на Шюкруллах. Освен това не се откриват разлики в изписването на ключовите термини *булгутан* (*б-л-г-т-а-н*) и *бурджан* (*б-р-дж-а-н*) с изключение на използването на допълнителни диакритични знаци (огласовки) за озвучаване на двете думи в изданието на Алмаз, които той вероятно е копирал от някой от използваните от него ръкописи. В преписите от София и Париж подобно озвучаване липсва, което позволява двете думи да се прочетат и по други начини, например като *булгатан* и *бурджан*.

В средновековната арабо-персийска географска и историческа литература терминът *бурджан* традиционно се отнася до Дунавска България и нейното население, макар и някои автори да го използват като означение на волжките българи, а в много редки случаи – на Бургундия (Gjuzelev 1995; Zaimova 2000; Kenderova 2011; Kalinina 2013). От контекста на цитираното сведение на Шюкруллах не остава съмнение, че тук става дума за балканските българи. Освен че са представени като изконни врагове на ромеите, те са локализирани в „Рум“ – название, което през вековете придобива различни значения, но преди всичко обозначава централните земи на византийската цивилизация на Балканите и в Мала Азия (e.g. Durak 2010). На този фон има всички основания иначе неразпознаваемият термин *булгутан/булгатан* да се приеме за видоизменена (или сгрешена) форма на название с основа *булгар*, към която вероятно е добавена персийската наставка за множествено число *-ан*, т.е. *булгаран* („българи“). Нещо повече, наличието на тази предполагаема грешка във всички ръкописи и от двете редакции на „Радост на историите“ е почти сигурно доказателство, че тя е стояла и в авторския текст на Шюкруллах. В комбинация с факта, че терминът *бурджан* не намира разпрос-

транение в османската книжнина (в т.ч. на персийски език), това позволява да се допусне, че Шюкруллах е копирал дословно разглежданото тук сведение от някой от своите източници, без да го свързва със съвременните нему българи, вече лишени от своята държавност. В подкрепа на тази хипотеза стои и предложението в следващите редове кратък преглед на останалите данни от „Радост на историите“, които могат да се свържат с българската история.

Названията *бирджан/бурджан* и *булгутан/булгаран* не се срещат на друго място в съчинението на Шюкруллах. В първа глава той излага накратко основните характеристики на седемте големи общности (*горух*), които според него населяват обитаемия свят: китайци, тюрки, ромеи (*рум*)⁷, араби, индийци, абисинци и перси. Българите не фигурират като подгрупа на нито една от тези общности, въпреки че са описани девет тюркски „племена“ (*кабайил*), сред които са посочени дори славяните (*саклабийан*)⁸ и русите (*рус*), а в откъса за персите отново е споменат Ормузд, синът на Ануширван и родоначалник на българите според цитираното по-горе сведение⁹. Названието *булгар* обаче се появява в следващия раздел, в който са представени „особеностите на някои видове хора, чийто нрав не съответства на човешкото естество“. Това били жителите на региони, отдалечени от Екватора. Редом с някои митични територии и същества тук фигурира и „земята на границата на *булгар*, която се намира между Изтока и Запада и близо до Северния полюс, а от Хорезъм до там има пет месеца път“. Шюкруллах я описва по следния начин:

„Там има два града. Единия го наричат Савад, а другия – Булгар. Между тези два града има два дни път. Помежду им има река, а на брегове ѝ – гъста гора. Жителите на този регион са мюсюлмани и непрекъснато воюват срещу неверниците. В техните гори има много самури, катерици и белки. Нощта в този регион е изключително къса – дотолкова, че докато се сготви един котел [с ядене], става сутрин]¹⁰“.

Следвайки традицията на средновековната антропология, тук османският автор поставя пряка връзка между природната среда, в която живее дадена общност, и нейния „нрав и темперамент“ (*хуй-о-таб*¹¹), като дори ги отъждествява. С други думи, нестандартните природни условия, при които съществуват въпросните хора, оправдават причисляването им към тази категория човекоподобни същества като например такива, чиито органи били наполовина. Междувременно приведеното описание не оставя съмнение, че в случая става дума за волжките българи. С тях може да се свърже и споменаването на *булгар* редом с куманите (*кифчак*) и русите (*рус*) в едно трафаретно изброяване на земите и народите, попаднали под ударите на монголското нашествие¹¹.

Що се отнася до Дунавска България, освен цитираните по-горе сведения към нея могат да се отнесат единствено някои данни на Шюкруллах относно османското завоевание на Балканите. Те са твърде схематични и анализът им, който изисква съпоставката им с други наративи от ранноосманската историопис, стои

извън целите и възможностите на настоящата публикация. Тук е достатъчно да се отбележи, че етнонимът „българи“ (във формата *улгар*) се среща единствено сред изброените християнски народи и държави, които се включват в антиосманската коалиция преди битката на Косово поле през 1389 г.¹² Направените наблюдения недвусмислено говорят, че Шюкруллах е компилирал съчинението си въз основа на разнообразни източници, без да е успял да хомогенизира извлечените от тях данни, в т.ч. тези за българите. От изложението за читателя, а вероятно и за самия автор, остава неясно, че произлезлите от Ормузд *бурджан/булгата*н имат нещо общо с волжките *булгар* и с балканските *улгар*.

Източниците на „Радост на историите“

Какъв тогава би могъл да бъде произходът на сведенията за престога на Ормузд в Рум и за неговите потомци? Въпреки посочените историографски недостатъци на „Радост на историите“ творбата на Шюкруллах се отличава с една черта, рядко срещана в османската историопис от XV – XVI в. – в увода авторът изброява много от своите източници на арабски и персийски език, а някои от тях цитира и в хода на изложението. Редом със сборници с религиозно-правни предания и съчинения по коранична екзегеза (*тафсири*), философия, астрономия, астрология, математика, естествознание и други науки, Шюкруллах твърди, че е използвал шестдесет „исторически книги“ (*кутуб-и таварих*), и изрежда някои от тях по имената на авторите им¹³. Поради невъзможност да бъдат проучени всички посочени съчинения, част от които, изглежда, не са достигнали до нас, а други не засягат историята на древна Персия, се наложи по-различен подход в търсене произхода на разглежданото тук сведение, а именно съпоставката му с наличните в научната литература данни за управлението на Хосроу I Ануширван, както и с основните първични източници по темата.

В съвременната наука е прието, че ключови извори за историята на сасанидска Персия са група съчинения на арабски и персийски език от IX – XI в., чиито сведения възхождат към изгубените сасанидски династични анали с условното название *Хвадайнамаг* („Книга на владетеля“), съставени именно при Хосроу I и допълвани при неговите приемници. В най-пълна степен този ранен извор е възпроизведен в световната история на ат-Табари (поч. 310/923), но той е използван независимо и от други арабски автори, като ад-Динавари, ат-Талиби, ал-Масуди и др. Традицията на *Хвадайнамаг* заляга също в основата на персийското епично съчинение *Шахнаме* („Книга на царете“, ок. 1010 г.) на Фирдоуси, а отгласи от нея се срещат и в източнохристиянски произведения на арабски, гръцки и арменски език (Shahbazi 1990; Wood 2016, pp. 408 – 412; Jackson Bonner 2011, pp. 19 – 28; Hämeen-Anttila 2018). От тези съчинения Шюкруллах споменава единствено ат-Табари сред източниците си и го цитира на множество места в текста, в т.ч. в главата за предислямската персийска история.

Действително почти всички данни за управлението на Ануширван в „Радост на историите“ могат да бъдат отнесени към реални събития и се базират пряко или опосредствано върху „История на пророците и царете“ на ат-Табари. Неговият разказ за прочутия персийски владетел е изключително дълъг и сложно построен, като авторът, изглежда, се основава на различни източници и неколккратно се връща към едни и същи събития в различен контекст, а понякога и с противоречащи си сведения (Bosworth 1999, pp. 146 – 162, 252 – 294). Въпреки това, или именно поради това, е възможно дори да бъде установен конкретният пасаж, който е послужил за основа на изложението на Шюкруллах за Ануширван. В него накратко са разгледани византийско-сасанидската война, довела до превземането на Антиохия и *Искандарийа*, и последваляят договор; експедицията в Йемен; разгромът на ефталитите, след като Хосроу I се сближава с хагана и се жени за дъщеря му; раждането на Абд Аллах ибн Абд ал-Мутталиб по време на неговото управление; експедицията му срещу българите (*бурджан*) и последвалото изграждане на град *ал-Баб* (Дербент) и околните фортификации (*ал-Абваб*) (Bosworth 1999, pp. 157 – 162). Шюкруллах изпуска или модифицира някои данни от този пасаж, като междуременно го допълва със сведения, почерпени от други части на историята на ат-Табари или от трети източници.¹⁴ В последната група могат да се включат три сведения: (1) за пренасянето на шахмата и „Калила и Димна“ от Индия, (2) за събитията около *Искандарийа*, както и (3) за престоия на Ормузд във Византия и произхода на българите. Логично възниква въпросът дали има основания да се търси техен общ извор, както и каква е историческата им стойност. Доколкото са възможни, отговорите на тези въпроси са в ръцете на специалистите по ранносредновековна история на Близкия изток, но в следващите редове са предложени някои насочващи наблюдения.

Първото сведение (1) маркира тема, която е разгърната нашироко в *Шахнаме* на Фирдоуси (Abu'l-Qasem Firdausi [2018], pp. 739 – 750), но предвид лаконичността на Шюкруллах не е възможно да се прецени дали той е почерпил информацията директно от това съчинение, или от по-късната персийска традиция, върху която то оказва фундаментално влияние. В *Шахнаме* не се откриват никакви следи от другите две теми.

Сведението за *Искандарийа* (2) само отчасти се припокрива с текста на ат-Табари. Подобно на арабския историк Шюкруллах споменава този град редом с превземането на Антиохия от Хосроу I и преселението на антиохийското население в новопостроения за тази цел град *Румийа* край Ктесифон. Последното без съмнение е реално събитие, засвидетелствано и в други извори, в т.ч. у съвременника Прокопий Кесарийски, но никой от тях не споменава топоним, подобен на *Искандарийа*, в контекста на византийско-персийската война от 540 – 562 г.¹⁵ В коментарите към превода си на историята на ат-Табари К. Е. Босуърт приема, че тук става дума за египетския град Александрия, превзет от

Хосроу II в началото на VII в., а арабският автор е допуснал грешка, приписвайки това завоевание на Хосроу I (Bosworth 1999, pp. 157 – 159). По-вероятно е обаче под *Искандарийа* ат-Табари да има предвид едноименното средиземноморско пристанище, известно по-късно като Александрета или Искендерун (дн. в Турция) и намиращо се в близост до Антиохия, в зоната на военните действия от 540 – 545 г. При липсата на коректив е трудно да се прецени дали сасанидските войски действително са влезли и в този византийски град, но е очевидно, че тук Шюкруллах отново е използвал ат-Табари или по-късен източник, стъпващ на него. С неясен произход обаче остават данните на османския историк за запълването на прилежащия залив с камъни и за потапянето на „франкските“ кораби в пристанището. На този етап можем да се задоволим единствено с коментара, че то звучи анахронично и вероятно отразява по-късна традиция.

Сведението за съдбата на Ормузд и българите (3) също намира твърде ограничени паралели в текста на ат-Табари. Единствената допирна точка е в твърдението, че сасанидският принц е син на Хосроу I и „дъщерята на хагана“, чийто брак предхожда нападението срещу ефталитите – племенно обединение, което владее голяма част от Централна Азия през втората половина на V в. и първата половина на VI в. (Bregel 2003, pp. 12 – 13)¹⁶. От целта на този съюз, а именно войната срещу ефталитите ок. 555 – 563 г., става ясно, че „хаганът“ всъщност е владетелят на формацията се по това време Западнотюркски хаганат, тъй като поделянето на ефталитските територии между сасанидите и тюрките е широко засвидетелствано в изворите (Jackson Bonner 2011, pp. 89 – 101; Potts 2018, pp. 297 – 299). Както източниците, така и изследователите обаче не са единодушни относно произхода на майката на Ормузд и времето на неговото раждане¹⁷. От познатата му досега биография също липсват каквито и да било данни за негов престой във Византия. Независимо дали принцът е роден ок. 540 г., или ок. 555 г., каквито са основните версии (вж. бел. 17), подобно пътуване в детските му години не би било невъзможно. През 545 г. Юстиниан I (527 – 565) и Хосроу I сключват петгодишно примирие, а през 561/562 г. – петдесетгодишен мир. Макар и двете споразумения да са нарушени преждевременно, може да се допусне, че Ормузд е попаднал за кратко във византийската столица в знак на доброжелателство или като залог на мира. Тази хипотеза обаче среща сериозни препятствия в мълчанието на съвременните византийски автори, които едва ли биха подминали присъствието на толкова знатен заложник във византийския двор, както и в липсата на подобни прецеденти във вековните византийско-сасанидски отношения¹⁸.

Всъщност има данни за двама сасанидски принцове, попаднали във Византия, но при различни от описаните тук обстоятелства. Единият е синът на Ормузд – Хосроу II (590 – 628). Непосредствено след възкачването си на престола той е принуден от узурпатора Бахрам да търси убежище на византийска територия, откъдето скоро успява да възстанови властта си с помощта на император

Маврикий (582 – 602) (Howard-Johnston 2000). Другият случай представлява по-голям интерес, тъй като замесеният принц също носи името Ормузд. След смъртта на баща си Ормузд II (303 – 309) и възцаряването на брат си Шапур II (309 – 379) той бяга в Армения, а оттам – в Римската империя, където се поставя в служба на Константин I (306 – 337) и неговите наследници (Shahbazi 2004). Фактът, че Шюкруллах погрешно нарича византийския император по времето на Хосроу I с името Константин, както и изричното му твърдение, че в детството си Ормузд бил изпратен в Рум при Константин, подсказват, че е възможно османският автор (или негов източник) анахронично да е насложил някакъв отглас от премеждията на едноименния сасанидския принц от IV в. върху съдбата на бъдещия шах Ормузд IV през VI в.

Направените наблюдения, за съжаление, не предоставят съществени опорни точки за разкриване генезиса конкретно на сведенията за българите (*бурджан/булгатам*) в „Радост на историите“. Както бе отбелязано, ат-Табари споменава *бурджан* във връзка с Кавказката експедиция на Ануширван и доизграждането на фортификациите на Дербентския проход – събития, които могат да се датират в 60-те години на VI в. (Gadjiev 2008, pp. 12 – 15). Босуърт приема употребата на този етноним за легендарна, свързвайки го с Волжка България, но е по-вероятно тук да става дума за някои от българските племена, особено оногурите, които по това време са добре засвидетелствани в степната зона северно от Кавказ (Bosworth 1999, pp. 161 – 162, n. 410; Golden 1980, p. 33)¹⁹. Във всеки случай, сведенията на ат-Табари и на Шюкруллах за *бурджан* трудно могат да бъдат обвързани и дори си противоречат, тъй като османският автор представя ретроспективно българите като общност, формирала се едва по-късно от потомците (*оулад ва оулад-и оулад*) на Ормузд и на неговите слуги в Рум.

Всъщност именно това обстоятелство дава известна възможност за установяване ако не на произхода, то поне на приблизителната датировка на информацията, регистрирана в „Радост на историите“. Там българите са представени в сегашно време като най-големи врагове на византийците – ситуация, която не е характерна нито за VI в., нито за XV в. Логично е следователно първичният източник да се търси в периода от VIII до началото на XI в., когато българо-византийското съперничество е най-изострено. Междувременно наставката *-ан* в *булгутан/булгаран* позволява да се допусне, че сведенията е достигнало до Шюкруллах през персоезичен текст, тъй като е малко вероятно самият той да е поставил в множествено число това очевидно непознато за него название. Действително се откриват някои паралели между данните на османския историк и анонимната персийска география на света от 372/982 – 983 г. *Худуд ал-алам* („Граници на света“). Там термините *бурджан* и *булгари* също фигурират заедно в раздела за „областта Рум“, като междувременно се твърди, че българите (*булгари*) „са ромей [или „румийци“ в географски смисъл: *румийан*], но постоянно воюват с другите ромей“ (Sotoodeh 1962, pp. 185 – 186; Minorsky 1982,

pp. 157 – 158). Не може обаче да се търси пряка връзка между двете съчинения. В *Худуд ал-алам* само *булгари* е название на народ (*каум*), а *бурджан* е име на „област“ (*нахийат*) в Рум, без да е посочена връзката между двата термина. Подобно на Шюкруллах анонимният автор, изглежда, е компилирал данни от различни източници, без да постави под общ знаменател отделните описания и наименования на балканските българи²⁰. Във всеки случай неговите сведения показват, че най-късно от X в. в персийската литература циркулират форми на засвидетелстваните у Шюкруллах названия на българите, както и представата за тях като изконни врагове на Византия, която също присъства в „Радост на историите“.

Сред цитираните от османския автор извори е световната история на Бейзави, съставена на персийски език за монголския двор в Иран в последните десетилетия на XIII в. В целия ѝ текст обаче не се среща никой от посочените термини, които могат да бъдат свързани с българите, а в раздела за управлението на Ануширван се споменава единствено бракът му с дъщерята на хагана, без дори да е уточнено, че Ормузд произлиза от него (Qâzi Beyzâvi 2010, pp. 50 – 51). Друго персоезично съчинение, за което е установено, че пряко или опосредствано е послужило като източник на Шюкруллах, е монументалният сборник с анекдотични истории за предмонголските династии в Персия *Джавами ал-хикайат ва лавами ал-ривайат* („Колекции на истории и илюстрации на разкази“) на Мухаммад Ауфи, завършен през 625/1228 г. (Hazai 1957, pp. 157 – 158; Yazıcı 1993). За съжаление, липсата на пълно издание на това съчинение и на достъп до частичните такива не позволи извършването на справка по интересуващата ни тема.

Заклучение

В заключение следва да се изтъкне най-впечатляващата черта на обсъжданото тук сведение на Шюкруллах. Представяйки сасанидския шах Ормузд IV, от една страна, като син на Хосроу I от знатна тюркско-иранска принцеса, а от друга – като родоначалник на българите, османският историк, изглежда, възпроизвежда една битувала някога представа за техния смесен тюркско-ирански произход. Тази представа съответства и на заключенията на някои съвременни изследователи. Тук не е мястото да се намесваме в тази необозрима дискусия, по която са натрупани огромен брой тези и изследвания. Достатъчно е да се посочи, че една от най-общоприетите етимологии на етнонима „българи“ му придава значение на „смесен, мелез“, а в своята комплексност различни проучвания на езика, материалната култура, а напоследък дори и на гените на ранносредновековните българи свидетелстват за смесването на алтайски/тюркски и индоевропейски/ирански елементи в хода на техния етногенезис преди сливането им със славяните, макар и повечето изследователи да наблягат на една от двете основни тези, от които „тюркската“ има по-трайно присъствие в историографията (e.g., Beshevliev 1967; Golden 1980,

pp. 30 – 48; Stojanow 1987; Bozhilov & Gjuzelev 1999, pp. 57 – 73; Rashev 2007; Chobanov & Stamov 2019). Разбира се, изцяло легендарното сведение на Шюкруллах не може да служи като аргумент в полза на една или друга научна теза по този сложен въпрос, нито за реконструкция на исторически реалии от VI в. Направеният тук анализ говори, че то е ценно преди всичко като отражение на представи, формирали се в арабо-персийска среда вероятно през периода VIII – XI в. Единственото им регистрирано засега проявление в османско историческо съчинение от XV в. показва, че те не са били широко разпространени, а по-скоро са продукт на наблюденията на конкретен интелектуалец или интелектуален кръг. Продължаващото проучване на богатата ислямска историко-наративна традиция – в т.ч. османската – би могло да предложи допълнителни разяснения в тази насока, а може би да доведе и до откриването на нови данни за българската история и нейната рецепция през вековете.

Благодарности

Благодаря на доц. д-р Ангел Николов за историографските насоки, които ми помогнаха да се ориентирам в морето от изследвания върху произхода на средновековните българи, както и на проф. д.ф.н. Павел Павлович за направената справка по темата на изследването в достъпните му средновековни арабски текстове. Подборът на използваните в публикацията първични и вторични източници е изцяло мой и нося пълна отговорност за евентуални пропуски и неточности.

БЕЛЕЖКИ

1. За улеснение на читателя в текста е възприет фонетичен принцип на транскрипция на персийски, османотурски и арабски термини и имена с минимална употреба на специални символи, като за възпроизвеждане на персийската фонетика е адаптирана системата на *Персийско-български речник*. Под ред. на И. Панов. София: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“, 2009. Името на Шюкруллах е предадено в съответствие с османотурската фонетика. Там, където са посочени две паралелни години (напр. 790/1388), първата отразява датировка по ислямското летоброене, а втората – по Юлианския календар.
2. ŞÜKRULLAH b. Şihâbeddîn Ahmed b. Zeyneddîn Zekî. *Bahcetü 't-Tevârîh (İnceleme-Metin-Tercüme)*. Haz. H. ALMAZ. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2004 (по-нататък се цитира като ŞÜKRULLAH, *Bahcetü 't-Tevârîh* и се посочват страниците от персийския текст).
3. Кратки бележки за двата софийски ръкописа се съдържат в изследване на Д. Хазай, който публикува и коментира откъс от първа глава, посветен на тюркските племена (Hazai 1957, pp. 158 – 159).

4. Подобно на един от използваните от Алмаз ръкописи, в софийския ОР 795, л. 160б, тук вместо „детство“ (*қудәқи*) стои неразпознаваемата дума *к-у-з-к*. Вероятно става дума за правописна грешка в общ протограф на двата преписа.
5. ŞÜKRULLAH, *Bahcetü 't-Tevârih*, pp. 286–269. Срв. НБКМ, ОР 795, л. 160б – 161а; BnF, Suppl. Pers. 1120, л. 1176.
6. НБКМ, ОР 793, л. 133а.
7. Към *румската* общност Шюкруллах с известна неувереност причислява и древните гърци (*йунан*): ŞÜKRULLAH, *Bahcetü 't-Tevârih*, pp. 61 – 62.
8. Би могло да се допусне, че зад това название се крият именно дунавските българи, но краткото описание по-скоро опровергава подобна хипотеза, тъй като въпросните хора са представени като езичници (*атеунäpäст*, букв. „огнепоклонници“), чиито гористи земи се намират недалеч от печенегите (*бәхтак*): ŞÜKRULLAH, *Bahcetü 't-Tevârih*, p. 60.
9. ŞÜKRULLAH, *Bahcetü 't-Tevârih*, p. 25.
10. ŞÜKRULLAH, *Bahcetü 't-Tevârih*, pp. 65 – 66.
11. ŞÜKRULLAH, *Bahcetü 't-Tevârih*, p. 335.
12. ŞÜKRULLAH, *Bahcetü 't-Tevârih*, p. 343. Формата *улгар* вероятно е възникнала под влиянието на гръцкия език – наблюдение, което дължа на проф. Валери Стоянов.
13. ŞÜKRULLAH, *Bahcetü 't-Tevârih*, pp. 12 – 13. Някои от изворите са идентифицирани в научната литература (Atsız 1939, pp. 9 – 12; Şükruallah Efendi 2013, pp. 41 – 45).
14. Не може да се изключи възможността между наративите на ат-Табари и Шюкруллах да е съществувал текст-посредник.
15. Преглед на източниците е предложен от М. Бонър, който обаче учудващо не споменава сведението на ат-Табари за *Искандарийа* (Bonner 2011, pp. 52 – 57).
16. В разглеждания по-горе пасаж ат-Табари говори само за брака на Хосроу с дъщерята на хагана, без да споменава Ормузд. Неговият произход от този брак е уточнен на друго място в текста (Bosworth 1999, pp. 160, 265). У Шюкруллах тези две сведения са обединени.
17. Срв. версиите за раждането на Ормузд на М. Артамонов (ок. 555 г. от тюркская принцеса) и на А. Шапур Шахбази (ок. 540 г. от хазарская принцеса) и посочените там източници (Artamonov 1962, pp. 134 – 135; Shahbazi 2004). Тезата за хазарския произход е силно проблематична предвид оскъдните сведения за хазарите през VI в. и малката вероятност по това време те да са имали политическа организация, камо ли хаган (Artamonov 1962, pp. 113 – 142, 170ff.; Golden 1980, pp. 49ff.).
18. Формалното попечителство на императора над персийски престолонаследник и обратното, изглежда, е било допустима, макар и рядко срещана

- практика, но без съответният принц да пътува до двора на своя покровител (Shahbazi 1990).
19. Ат-Табари говори за тази експедиция и на две други места (Bosworth 1999, pp. 151, 159), като на едното от тях посочва като съперници на Ануширван хазарите (вероятно анахронично), а на другото изброява няколко народа, сред които и *б-н-дж-р* – етноним, който може условно да се приеме за форма на *оногур*.
20. Вж. и бележките на В. Минорски (Minorsky 1982, p. 423).

ЛИТЕРАТУРА

- БЕШЕВЛИЕВ, В., 1967. Ирански елементи у първобългарите. В: Т. В. БЛАВАТСКАЯ и др. (ред.). *Антично Общество. Труды Конференции по изучению проблем античности*, с. 237 – 247. Москва: Наука.
- БОЖИЛОВ, И. & В. ГЮЗЕЛЕВ, 1999. *История на България*. Т. 1: *История на средновековна България VII – XIV век*. София: Анупис.
- ЗАЙМОВА, Р., 2000. *Арабски извори за българите. Христоматия*. Прев. А. СТОЙЛОВА. София: Тангра ТанНакРа. ISBN 954-9942-03-1.
- КАЛИНИНА, Т., 2014. Етноним бурджан в арабо-персидских сочинениях IX – X вв. В: Т. ПОПНЕДЕЛЕВ (ред.). *Трети международен конгрес по българистика*, 23 – 26 май 2013 г. Кн. 20: *Секция История и археология. Българите през Средновековието*, с. 164 – 174. София: Св. Климент Охридски. ISBN 978-954-07-3839-0.
- РАШЕВ, Р., 2007. *Прабългарите през V – VII век*. 4. доп. изд. В. Търново: Фабер. ISBN 954-775-689-3.
- ABU 'L-QASEM FIRDAUSI, [2018]. *Schahname: das Buch der Könige*. Bd. 3. Übers. R. A. POLLAK. Hrsg. N. RASTEGAR. Berlin: Klaus Schwarz Verlag. ISBN 978-3-87997-461-0.
- ATSIZ, [N.], 1939. *XV-inci asır tarihçisi Şükrullah, Dokuz Boy Türkler ve Osmanlı Sultanları Tarihi*. İstanbul: Arkadaş Basımevi.
- BLOCHET, E., 1905. *Catalogue des manuscrits persans de la Bibliothèque nationale*. T. Ier. Nos 1-720. Paris: E. Leroux.
- BOSWORTH, C. E. (ed., trans.), 1999. *The History of al-Ṭabarī*. Vol. 5: *The Sāsānids, the Byzantines, the Lakhmids, and Yemen*. Albany: State University of New York Press. ISBN 0-7914-4355-8.
- BREGEL, Y., 2003. *An Historical Atlas of Central Asia*. Leiden & Boston: Brill. ISBN 90-04-12321-0
- CHOBANOV, T. & STAMOV, S., 2019. Archaeological and genetic data suggest Ciscaucasian origin for the Proto-Bulgarians. *Papers of BAS. Humanities and Social Sciences*, vol. 6, no. 1, pp. 13 – 31. ISSN 2367-6248.
- DURAK, K., 2010. Who are the Romans? The Definition of Bilād al-Rūm (Land of the Romans) in Medieval Islamic Geographies.

- Journal of Intercultural Studies*, vol. 31, no. 3, pp. 285 – 298.
DOI: 10.1080/07256861003724557.
- GADJIEV, M., 2008. On the Construction Date of the Derbend Fortification Complex. *Iran & the Caucasus*, vol. 12, no. 1, pp. 1 – 15. ISSN 16098498.
- GJUZELEV, V., 1995. 'Ard al-Burdžan – Das Donau-Bulgarien in der mittelalterlichen arabischen Geographie und Kartographie (7. – 14. Jh.). In: O. MAZAL (Hrsg.). *Byzanz, Islam, Abendland. Beiträge zur Geschichte und Kultur des Mittelalters aus Vortragsreihen der Österreichischen Nationalbibliothek*, pp. 189 – 200. Wien: Österreichische Nationalbibliothek. ISBN 390-0538-49-2.
- GOLDEN, P., 1980. *Khazar Studies. An Historico-Philological Inquiry into the Origins of the Khazars*. Vol. 1. Budapest: Akadémiai Kiadó. ISBN 963-05-1549-0.
- HAZAI, G., 1957. Les manuscrits, conservés à Sofia, des remaniements médiévaux de Marvazī et 'Aufī. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, vol. 7, no. 2/3, pp. 157 – 197. ISSN 00016446.
- HÄMEEN-ANTTILA, J., 2018. *Khwadāynāmag. The Middle Persian Book of Kings*. Leiden & Boston: Brill. ISBN 978-90-04-36546-9.
- HOWARD-JOHNSTON, J., 2000. *Qosrow II. Encyclopaedia Iranica*. Available from: <https://iranicaonline.org/articles/khosrow-ii> [Viewed 2023-01-15].
- JACKSON BONNER, M. R. 2011. *Three Neglected Sources of Sasanian History in the Reign of Khusraw Anushirvan* (Studia Iranica, Cahier 46). Paris: Association pour l'avancement des études iraniennes. ISBN 978-2-910640-32-3.
- MINORSKY, V. (transl.), 1982. *Hudūd al-'Ālam. The Regions of the World: a Persian Geography, 372 A. H. – 982 A. D.* Ed. by C. E. BOSWORTH. Cambridge: Cambridge Univ. Press. ISBN 0-906094-03-8.
- KENDEROVA, S., 2011. An Overview of Medieval Arabic Cartography and the Bulgarians' Place in It. In: S. KENDEROVA & A. STAMATOV (eds.). *Atlas: The Bulgarian Lands in Medieval Arabic Cartographic Tradition (9th-14th Centuries)*, pp. 42 – 75. Sofia: Tangra TanNakRa. ISBN 978-954-378-076-1.
- MÉNAGE, V. L., [1961]. *A Survey of the Early Ottoman Histories, With Studies on Their Textual Problems and Their Sources*. 2 vols. PhD Thesis, London: Univ. of London.
- POTTS, D. T., 2018. Sasanian Iran and Its Northeastern Frontier: Offense, Defense, and Diplomatic Entente. In: N. Di COSMO & M. MAAS (eds.). *Empires and Exchanges in Eurasian Late Antiquity. Rome, China, Iran, and the Steppe, ca. 250 – 750*, pp. 287 – 301. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 978-1-107-09434-5.

- SEIF, T., 1923–1926. Der Abschnitt über die Osmanen in Šükrullāh's persischer Universalgeschichte. *Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte*. Bd. 2, pp. 63 – 128.
- SHAHBAZI, A. Shahpur, 1990. On the Xwadāy-nāmag. In: D. AMIN & M. KASHEFF (eds.). *Iranica Varia: Papers in Honor of Professor Ehsan Yarshater* (Acta Iranica 30), pp. 208 – 229. Leiden: Brill. ISBN 978-906-831-226-3.
- SHAHBAZI, A. Shahpur, 2004. Hormozd (2), *Encyclopaedia Iranica*. Available from: <https://www.iranicaonline.org/articles/hormozd-ormisdas> [Viewed 2023-01-15].
- SOTOODEH, M. (ed.), 1962. *Hudūd al- Ālam min al-Mashriq ila al-Maghrib*. Tehran: Tehran Univ. Press.
- STAVRIDES, T., 2001. *The Sultan of Vezirs. The Life and Times of the Ottoman Grand Vezir Mahmud Pasha Angelović (1453 – 1474)*. Leiden: Brill. ISBN 90-04-12106-4.
- STOJANOW, V., 1987. Die Struktur und Bedeutung des bulgarischen Ethnonyms im Lichte einer Evolutionstheorie. *Études balkaniques*, vol. 23, no. 2, pp. 65 – 87. ISSN 0324-1645.
- QÂZI BEYZÂVI, 2010. *Nezâm al-tavârikh*. Ed. A. REHMANI. Lahore: Institute of Islamic Culture. [In Persian].
- ŞÜKRULLAH EFENDI, 2013. *Bahcetü'î-Tevârih (Tarihin Aydınlığında)*. Çev. H. ALMAZ. İstanbul: Mostar. ISBN 978-605-5455-20-0.
- WOOD, P., 2016. The Christian Reception of the Xwadāy-Nāmag: Hormizd IV, Khusrau II and their successors. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 3rd Series, vol. 26, no. 3, pp. 407 – 422. ISSN 1356-1863.
- YAZICI, T., 1993. Cevâmiu'l-Hikâyât. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Vol. 7, pp. 439 – 440. Available from: <https://islamansiklopedisi.org.tr/cevamiul-hikayat> [Viewed 2023-01-15].
- YILDIZ, Sara Nur, 2010. Şükrullah. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Vol. 39, pp. 257 – 258. Available from: <https://islamansiklopedisi.org.tr/sukrullah> [Viewed 2023-01-15].
- YILDIZ, Sara Nur, 2012. Ottoman Historical Writing in Persian, 1400 – 1600. In: Ch. Melville (ed.). *History of Persian Literature*. Vol. 10: *Persian Historiography*, pp. 436 – 502. London/New York. ISBN 978-1-84511-911-9.

REFERENCES

- ABU'L-QASEM FIRDAUSI, [2018]. *Schahname: das Buch der Könige*. Bd. 3. Übers. R. A. POLLAK. Hrsg. N. RASTEGAR. Berlin: Klaus Schwarz Verlag. ISBN 978-3-87997-461-0.
- ATSIZ, [N.], 1939. *XV-inci asır tarihçisi Şükrullah, Dokuz Boy Türkler ve Osmanlı Sultanları Tarihi*. İstanbul: Arkadaş Basımevi.

- BESHEVLIEV, V., 1967. Iranski elementi u parvobalgarite. In: T. V. BLAVATSKAYA et al. (eds.). *Antichnoye Obshchestvo. Trudy Konferentsii po izucheniyu problem antichnosti*, pp. 237 – 247. Moskva: Nauka.
- BLOCHET, E., 1905. *Catalogue des manuscrits persans de la Bibliothèque nationale*. T. Ier. Nos 1-720. Paris : E. Leroux.
- BOSWORTH, C. E. (ed., trans.), 1999. *The History of al-Ṭabarī*. Vol. 5: *The Sāsānids, the Byzantines, the Lakhmids, and Yemen*. Albany: State University of New York Press. ISBN 0-7914-4355-8.
- BOZHILOV, I. & V. GJUZELEV, 1999. *Istoriya na Balgariya*. T. 1: *Istoriya na srednovekovna Balgariya VII – XIV vek*. Sofia: Anubis.
- BREGEL, Y., 2003. *An Historical Atlas of Central Asia*. Leiden & Boston: Brill. ISBN 90-04-12321-0
- CHOBANOV, T. & S. STAMOV, 2019. Archaeological and genetic data suggest Ciscaucasian origin for the Proto-Bulgarians. *Papers of BAS. Humanities and Social Sciences*, vol. 6, no. 1, pp. 13 – 31. ISSN 2367-6248.
- DURAK, K., 2010. Who are the Romans? The Definition of Bilād al-Rūm (Land of the Romans) in Medieval Islamic Geographies. *Journal of Intercultural Studies*, vol. 31, no. 3, pp. 285 – 298. DOI: 10.1080/07256861003724557.
- GADJIEV, M., 2008. On the Construction Date of the Derbend Fortification Complex. *Iran & the Caucasus*, vol. 12, no. 1, pp. 1 – 15. ISSN 16098498.
- GJUZELEV, V., 1995. 'Ard al-Burdžan – Das Donau-Bulgarien in der mittelalterlichen arabischen Geographie und Kartographie (7. – 14. Jh.). In: O. MAZAL (Hrsg.). *Byzanz, Islam, Abendland. Beiträge zur Geschichte und Kultur des Mittelalters aus Vortragsreihen der Österreichischen Nationalbibliothek*, pp. 189–200. Wien: Österreichische Nationalbibliothek. ISBN 390-0538-49-2.
- GOLDEN, P., 1980. *Khazar Studies. An Historico-Philological Inquiry into the Origins of the Khazars*. Vol. 1. Budapest: Akadémiai Kiadó. ISBN 963-05-1549-0.
- HAZAI, G., 1957. Les manuscrits, conservés à Sofia, des remaniements médiévaux de Marvazī et 'Aufī. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, vol. 7, no. 2/3, pp. 157 – 197. ISSN 00016446.
- HÄMEEN-ANTTILA, J., 2018. *Khwadāynāmag. The Middle Persian Book of Kings*. Leiden & Boston: Brill. ISBN 978-90-04-36546-9.
- HOWARD-JOHNSTON, J., 2000. Ḳosrow II. *Encyclopaedia Iranica*. Available from: <https://iranicaonline.org/articles/khosrow-ii> [Viewed 2023-01-15].
- JACKSON BONNER, M. R. 2011. *Three Neglected Sources of Sasanian History in the Reign of Khusraw Anushirvan* (Studia Iranica, Cahier 46).

- Paris: Association pour l'avancement des études iraniennes. ISBN 978-2-910640-32-3.
- KALININA, T., 2014. Etonim burdzhan v arabo-persidskikh sochineniyakh IX-X vv. In: T. POPNEDELEV (ed.). *Treti mezhdunaroden kongres po balgaristika, 23 – 26 may 2013 g.* Vol. 20: *Sektsiya Istoriya i arheologiya. Balgarite prez Srednovekovieto*, pp. 164 – 174. Sofia: Sv. Kliment Ohridski. ISBN 978-954-07-3839-0.
- MINORSKY, V. (transl.), 1982. *Hudūd al-‘Ālam. The Regions of the World: a Persian Geography, 372 A. H. – 982 A. D.* Ed. by C. E. BOSWORTH. Cambridge: Cambridge Univ. Press. ISBN 0-906094-03-8.
- KENDEROVA, S., 2011. An Overview of Medieval Arabic Cartography and the Bulgarians' Place in It. In: S. KENDEROVA & A. STAMATOV (eds.). *Atlas: The Bulgarian Lands in Medieval Arabic Cartographic Tradition (9th-14th Centuries)*, pp. 42–75. Sofia: Tangra TanNakRa. ISBN 978-954-378-076-1.
- MÉNAGE, V. L., [1961]. *A Survey of the Early Ottoman Histories, With Studies on Their Textual Problems and Their Sources.* 2 vols. PhD Thesis, London: Univ. of London.
- POTTS, D. T., 2018. Sasanian Iran and Its Northeastern Frontier: Offense, Defense, and Diplomatic Entente. In: N. DI COSMO & M. MAAS (eds.). *Empires and Exchanges in Eurasian Late Antiquity. Rome, China, Iran, and the Steppe, ca. 250 – 750*, pp. 287 – 301. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 978-1-107-09434-5.
- RASHEV, R., 2007. *Prabalgarite prez V – VII vek.* 4th ed. V. Tarnovo: Faber. ISBN 954-775-689-3.
- SEIF, T., 1923–1926. Der Abschnitt über die Osmanen in Šükrüllāh's persischer Universalgeschichte. *Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte.* Bd. 2, pp. 63 – 128.
- SHAHBAZI, A. S., 1990. On the Xwadāy-nāmag. In: D. AMIN & M. KASHEFF (eds.). *Iranica Varia: Papers in Honor of Professor Ehsan Yarshater* (Acta Iranica 30), pp. 208 – 229. Leiden: Brill. ISBN 978-906-831-226-3.
- SHAHBAZI, A. Shahpur, 2004. Hormozd (2), *Encyclopaedia Iranica.* Available from: <https://www.iranicaonline.org/articles/hormozd-ormisdas> [Viewed 2023-01-15].
- SOTOODEH, M. (ed.), 1962. *Hudūd al-‘Ālam min al-Mashriq ila al-Maghrib.* Tehran: Tehran Univ. Press.
- STAVRIDES, T., 2001. *The Sultan of Vezirs. The Life and Times of the Ottoman Grand Vezir Mahmud Pasha Angelović (1453 – 1474).* Leiden: Brill. ISBN 90-04-12106-4.
- STOJANOW, V., 1987. Die Struktur und Bedeutung des bulgarischen

- Ethnonyms im Lichte einer Evolutionstheorie. *Études balkaniques*, vol. 23, no. 2, pp. 65 – 87. ISSN 0324-1645.
- QÂZI BEYZÂVI, 2010. *Nezâm al-tavârikh*. Ed. A. REHMANI. Lahore: Institute of Islamic Culture. [In Persian].
- ŞÜKRULLAH EFENDI, 2013. *Bahcetü 'l-Tevârih (Tarihin Aydınlığında)*. Çev. H. ALMAZ. İstanbul: Mostar. ISBN 978-605-5455-20-0.
- WOOD, P., 2016. The Christian Reception of the Xwadāy-Nāmag: Hormizd IV, Khusrau II and their successors. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 3rd Series, vol. 26, no. 3, pp. 407 – 422. DOI: 10.1017/S1356186315000528.
- YAZICI, T., 1993. Cevâmiu'l-Hikâyât. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Vol. 7, pp. 439 – 440. Available from: <https://islamansiklopedisi.org.tr/cevamiul-hikayat> [Viewed 2023-01-15].
- YILDIZ, Sara Nur, 2010. Şükrullah. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Vol. 39, pp. 257–258. Available from: <https://islamansiklopedisi.org.tr/sukrullah> [Viewed 2023-01-15].
- YILDIZ, Sara Nur, 2012. Ottoman Historical Writing in Persian, 1400 – 1600. In: Ch. MELVILLE (ed.). *History of Persian Literature*. Vol. 10: *Persian Historiography*, pp. 436–502. London/New York. ISBN 978-1-84511-911-9.
- ZAIMOVA, R., 2000. *Arabski izvori za balgarite. Hristomatiya*. Transl. A. STOILOVA. Sofia: Tangra TanNakRa. ISBN 954-9942-03-1.

THE ROOTS OF THE TURCO-IRANIAN SYNTHESIS: THE ORIGIN OF THE BULGARIANS ACCORDING TO THE OTTOMAN HISTORIAN SHUKRULLÂH

✉ **Assist. Prof. Delyan Rusev, PhD**
ORCID iD: 0000-0002-3732-6659
Web of Science ResearcherID: ABI-6152-2022
Faculty of History
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
1504 Sofia, Bulgaria
E-mail: dirusev@uni-sofia.bg